

1. Партийное строительство – М, 1981.; 2. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО).- Ф. П-1. - Оп.1. - Спр.101. - Арк.11; 3. Літопис УПА: Нова серія. – Київ – Торонто, 2001. – С.89. - Т.3; 4. Історія Української РСР – К.,1979. - Кн.1; 5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). – Ф.1. - Оп.46. - Спр.301. - Арк.2; 6. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.345. - Арк.88; 7. Ярош Б. Репресивно-каральна система СРСР у повоєнний період та особливості її прояву на Волині // Реабілітовані історією. Збірник наукових статей і матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Реабілітовані історією». – Луцьк, 2003. – С. 37-51; 8. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.345. - Арк.64-81; 9. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.345. - Арк.91; 10. ЦДАГО – Ф.1. – Оп.9. – Спр.226. – Арк.37-38; 11. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.75. - Арк.8; 12. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.478. - Арк.121-123; 13. ДАТО. – Ф. П-1. - Оп.1. - Спр.458. - Арк.116; 14. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.478. - Арк.130-131; 15. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.16. - Спр.31. - Арк. 92-95.

О.А. Подобєд

СОЦІАЛЬНО- ПРАВОВІ ТА МОРАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ І. БАГРЯНОГО У ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ (1945-1950 РР.)

Важливою складовою комплексного дослідження громадсько-політичної діяльності І. Багряного в еміграції є висвітлення соціально-правових та морально-психологічних умов його життя та діяльності.

Хронологічно стаття охоплює події 1945-1950 рр. Верхня межа хронологічних рамок дослідження зумовлена часом, в який І. Багрянний опинився у Західній Німеччині. Нижньою межею є липень 1950 р., коли у правовому, економічному становищі переміщених осіб (ПО) сталися значні зміни, пов'язані з переходом останніх з-під влади міжнародних організацій під контроль уряду Західної Німеччини.

Теоретичним підґрунтям публікації стали праці закордонних дослідників українського походження В. Маруняка [1], І. Стебельського [2], О. Субтельного [3], довідник «Українські поселення» [4]. У них подаються причини еміграції українців з СРСР у роки Другої світової війни, а також розглядаються проблеми розселення, правового становища, працевлаштування, матеріального рівня, культурного, громадсько-політичного життя українців у Західній Німеччині у повоєнний період. В Україні у 1991 р. вийшли праці «Зарубіжні українці» [5], «Українці в зарубіжному світі» [6], «Українська діаспора» [7], в яких також висвітлюються питання третьої хвилі еміграції українського населення з СРСР. Деяким аспектам цієї проблеми присвячені дисертаційні дослідження Л.В. Стрільчук [8], с. Я. Рудика [9].

Основним джерелом дослідження стали матеріали архівів України, в тому числі листування І. Багряного з П. Волиняком, Д. Нитченком, У. Самчуком, Г. Заячуком, Д. Завертайлом, І. Дубинцем та ін. Цінним джерелом інформації є спогади У. Самчука [10], Д. Нитченка [11], В. Гришка [12], В. Біляєва [13], Г. Багряної [14, 15], які передають атмосферу повоєнних років, містять конкретні щодо досліджуваної теми дані.

Як відомо, за умовами Ялтинської конференції (1945 р.) Німеччина була поділена на 4 зони окупації: Східна Німеччина перебувала під окупацією СРСР, Західна – США, Англії, Франції. Табір для переміщених осіб в Новому Ульмі (Баварія), у якому судилося жити І. Багряному, знаходився в зоні американської окупації, в якій загалом опинилося понад 50% усіх українських емігрантів [7, с. 20]. Уряд США до населення таборів ПО ставився більш ліберально, ніж в інших зонах. Саме цим можна пояснити наявність у підамериканській повоєнній Німеччині значної кількості видавництв, періодичних видань, громадсько-політичних організацій тощо.

Юридичне становище ПО спочатку регулювала створена 9 листопада 1943 р. у Вашингтоні державами-учасницями антигітлерівської коаліції Допомогова і реабілітаційна адміністрація Об'єднаних Націй (ЮНРРА) (United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA). Основною метою діяльності цієї міжнародної організації була матеріальна допомога переміщеним особам та повернення останніх додому. Правове положення переміщених осіб перебувало під контролем окупаційних військових урядів, зокрема в американській зоні – в руках Civil Affairs Div. EUCOM в Гейдельберзі.

Отже, перший період життя переміщених осіб у Західній Німеччині пов'язаний з діяльністю ЮНРРА (1943 – 1947 рр.). З психологічного погляду перші повоєнні роки для переміщених осіб характеризувалися, з одного боку, загальним піднесенням, бадьорістю, оптимізмом, вірою в краще майбутнє, пов'язаною із втечею від радянської влади, а з іншого – невизначеністю майбутнього, труднощами адаптації, проживання в умовах чужого суспільства, недоброзичливим ставленням до

себе з боку окремих представників приймаючих суспільств, господарською розрухою перших повоєнних років та страхом перед можливістю бути репатрійованим до СРСР.

З жовтня 1944 р. в СРСР починає роботу репатріаційна комісія, яка ставила за мету повернути додому своїх громадян, які з тих чи інших причин в роки Другої світової війни опинилися за її межами. Мова йшла про військовополонених, остарбайтерів, учасників руху Опору, політичних емігрантів тощо. Радянські уповноважені разом зі співробітниками Головного управління контррозвідки НКВС невдовзі опинилися в багатьох країнах Європи, в тому числі й у Німеччині, де проживала на той час найбільш чисельна українська громада, з метою повернути емігрантів та «вивітрити «буржуазний душок», набутий «в ході контактів радянських людей з іноземцями у звільненій Європі» [16, с. 708]. Слід зазначити, що характерною особливістю повоєнної еміграції є досить високий відсоток в її рядах інтелігенції, а також представників інших соціальних верств тогочасного українського суспільства. Дослідниця Л.В. Стрільчук вказує на те, що соціальний склад українських біженців та ПО яскраво ілюструє ставлення різних верств суспільства до радянського режиму. «Фактично не було жодної соціальної групи, представники якої б не вдалися до біженства, вказуючи цим самим на неможливість вільно жити і працювати в Радянській Україні» [8, с. 11]. Отже, можна зробити висновок, що повоєнна хвиля еміграції в своїй основі мала політичний характер.

На початкових етапах репатріації ЮНПРА допомагала членам репатріаційних комісій СРСР повертати емігрантів з Радянського Союзу додому. Письменник і друг І. Багряного Улас Самчук так згадує ті важкі повоєнні роки в Німеччині: «Людей ловлено по дорогах, по приватних домах, по таборах, звозжувано за колючі дроти і американськими військовими вантажниками, мовби товар, відвозжувано за «залізну куртину». Це значило Сибір, каторга, рабство. ... марево «родіни» переслідувало невідступно, почуття страху було домінуючим кліматом» [10, с. 78].

Проте незабаром з «батьківщини» дійшли чутки про долю перших повернутих до СРСР, переважна більшість яких була або розстріляна, або засуджена до 20 років таборів тощо.

Населення таборів ПО починає чинити опір примусовій репатріації «на родіну», що в свою чергу викликало нерозуміння з боку ЮНПРА, представники якої не могли збагнути, чому українці так категорично не хочуть повертатися додому, в ті місця, де вони народилися, вирости, вчилися, працювали, де були їхні домівки, сім'ї.

Хоча в той час, як колишні громадяни СРСР боролися з можливістю бути поверненими на «родіну», в емігрантському суспільстві були й ті, хто енергійно допомагав репатріації своїми наклепами, переслідуючи одну мету – позбутися політичних конкурентів. Не обійшли ці безпідставні наклепи й І. Багряного, який саме в ці роки разом зі своїми однодумцями докладав багато зусиль для консолідації української еміграції Західної Німеччини навколо створеної ним же Української революційно-демократичної партії (УРДП). Відомий політичний діяч і публіцист Василь Гришко у своїх спогадах дав оцінку тим подіям та назвав їх винуватців: «... на нього (І. Багряного – *авт.*) та на його друзів-однодумців указувано американським і радянським репатріаційним чинникам, як на тих, кого треба відправити «на родіну». Це останнє стало взагалі одним із найбільш ганебних засобів тієї «ідейно-політичної боротьби», до якої вдавалися низові партійні й безпартійні примітиви, що уособлювали в таборах «владу» домінуючої ОУН» [12, с. 235].

Сприяло роботі репатріаційних комісій і власне німецьке населення, яке одразу по закінченні війни опинилося у несприятливому становищі. Автор монографії про життя української еміграції в Німеччині та Австрії після Другої світової війни Володимир Маруняк, аналізуючи причини негативного ставлення населення Німеччини до переміщених осіб, робить висновок, що у важкі повоєнні роки «для пересічного німця чи австрійця ... відігравали першу роль «кальорії». Для нього не було таємницею, що в той час, коли в роках 1945-1948 на душу німецького населення припадало 1000-1500 кальорій, то в ДП таборах на душу населення давали – 2000-2500» [1, с. 139]. Ворожість місцевого населення, спричинена нерівномірним розподілом ресурсів, проблемами житлового забезпечення, зростала щодня. Отож, керуючись почуттям встановлення справедливості, у німецькій пресі починають з'являтися статті про те, що у таборах для переміщених осіб нібито живуть воєнні злочинці.

Логічною відповіддю і «радянським людоловам», і ЮНПРА, і місцевим ворогам, і загалом усій світовій громадськості було написання І. Багряним у 1946 р. памфлету «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», який одразу ж був перекладений європейськими мовами. У ньому І. Багрянний звертає увагу читачів на ключові етапи в історії СРСР, які, на його думку, допоможуть світовій громадськості дати відповідь на питання: «Чому ж українці не хочуть повертатися «на родіну»?».

У липні 1946 р. памфлет І. Багряного був представлений у рукописному варіанті в перекладі німецькою мовою на мистецькій виставці в одному з таборів переміщених осіб. За час роботи виставки з ним ознайомилися не тільки таборяни, а й німецьке населення, на яке він справив неабияке враження.

Памфлет «Чому я не хочу вертатись до ССРСР?» – перший твір І. Багряного на еміграції – здобув великий резонанс у світі, він «відкрив очі» громадянам багатьох країн на справжні причини такого завзятого опору репатріації. А сам І. Багрянний в очах вихідців з УРСР став людиною непересічної відваги. Памфлет І. Багряного та початок «холодної війни» загальмували процес примусової репатріації до республік Радянського Союзу.

Загалом, якщо наприкінці Другої світової війни у Німеччині нараховувалося від 2,5 до 3 млн українців, то після репатріації у Західній Німеччині залишилося трохи більше 200 тисяч [4, с. 149], з них 30-40% становили політичні біженці [3, р. 14].

Але мешканців таборів для переміщених осіб чекало ще одне випробування. Загрозу репатріації заступили скринінги, тобто перевірки, які проводилися ЮНРРА в американській зоні окупації Західної Німеччини у 1946 – 1947 рр. Метою перевірок було позбавити опіки ЮНРРА ПО, що не мали права користуватися матеріальною допомогою цієї організації. Мались на увазі воєнні злочинці та колаборанти. Скринінгові вироки нерідко ґрунтувалися на інформації, яку перевіряючі отримували «від советських чи польських репатріаційних старшин, ... на основі ... доносів» [1, с. 78].

Свідчення про значення скринінгів для переміщених осіб залишив у своїй книзі спогадів під 17 липня 1946 р. У. Самчук: «Люди хвилюються при найменшому дотику такої вістки. Позбутися того статусу, значить позбутися і того маленького права на життя, що його цим людям призначено сильними світа цього» [10, с. 124]. А із запису від 22 липня 1946 р. можна дізнатися про відповідні настрої та думки української інтелігенції, зокрема й І. Багряного, яка перебувала у таборах переміщених осіб: «Учора, в неділю, були у нас Багрянні, мали спільний з Куницями обід, як звичайно, багато говорилося і як звичайно, про те саме. Наші теми не міняються... Я весь в депресії, весь світ не милий, все «дурне і безнадійне»... Часто вживається фраза «куля в лоб» [10, с. 124].

І. Багрянний не став жертвою ні репатріації, ні скринінгів. Він залишився і надалі у Західній Німеччині.

З 1947 р. починається новий етап у житті населення таборів ПО, пов'язаний з припиненням діяльності ЮНРРА і утворенням Міжнародної допомогової організації (ІРО) (International Relief Organization – IRO), що мала опікуватися подальшим влаштуванням переміщених осіб. На основі договорів з окупаційними властями, зокрема і з американськими (6. 7. 1947 р.), ІРО була фактично дипломатичним представництвом, що займалося юридичною і політичною охороною переміщених осіб. Хоча юридично справи переміщених осіб належали до 1949 р. виключно до компетенцій військових окупаційних урядів.

Період 1946-1950 рр. позначився переселенням українців із Західної Німеччини у європейські країни та за океан. Так якщо у Західній Німеччині у 134 таборах ПО станом на березень 1946 р. проживало 177.630 українців, то у січні 1950 р. – 55.183 [1, с. 86]. За даними Центрального представництва української еміграції в Німеччині (ЦПУЕН), загальна кількість українських переселенців у 1945-1950 рр. становила майже 150 тис. осіб [17, с. 27]. Ці дані дають змогу прослідкувати основну тенденцію – виїзд із Західної Німеччини за 5 років понад 100 тис українців, значна частина яких опинилася у США та Канаді, де проживала потужна українська діаспора, а також в Австралії, Бельгії, Франції, Великій Британії, Бразилії, Венесуелі тощо. Отже, до 1950 р. 90% українців, які перебували в таборах ПО, було переселено, решта проходила медичне обстеження або затримувалася з інших причин [5, с. 46].

Внаслідок масового виїзду, а також грошової реформи 1948 р. у Західній Німеччині українське громадсько-політичне життя починає завмирати. Це виявилось і в самоліквідації багатьох видавництв, і в закритті періодичних видань, і в зменшенні кількості громадських організацій.

У цій ситуації нелегко було й тим, хто виїхав, бо потрібно було звикати до нових умов життя, й тим, хто залишився. У грудні 1949 р. І. Багрянний у листі до свого друга письменника Д.В. Нитченка, який перед тим жив у Західній Німеччині, а потім емігрував до Австралії, пише: «Тяжко доводиться крутитися в тутешній ситуації, особливо в умовах безперервного виїзду людей і упливання кадрів, але нічого не зробиш. Треба працювати, незважаючи ні на які труднощі. Ми – група завзятих – лишаємось в Європі» [18, арк. 3].

І. Багрянний теж збирався виїжджати з Німеччини, але на заваді стала хвороба. У 1947 р. в Івана Павловича виявили відкриту форму туберкульозу як наслідок перебування у 1930-х роках на

засланні. Згодом до цієї хвороби додадуться ще цукровий діабет та серцеві недуги. І. Багрянний мусив залишити Новий Ульм і їхати на лікування, адже у Німеччині з відкритим туберкульозним процесом не дозволялося жити з родиною та й про виїзд за кордон вже не могло бути і мови.

Хоча І. Багрянний певний час не полишав надії щодо переїзду на американський континент «з цієї зруйнованої і чужої для нас Баварії» [19, арк. 1]. Певну допомогу у вирішенні цього питання І. Багрянний отримував від своїх заокеанських друзів, зокрема Г. Заячука, який вислав родині Багрянних афідавіт-запрошення на в'їзд до Канади [19, арк. 1]. Проте скористатися ним І. Багрянному не довелося.

Слід зазначити, що у Канаді та США діяли спеціальні громадські організації – Фонд Допомоги Українців Канади, Злучений Український Американський Допомоговий Комітет, – які надавали бажаючим виїхати з Німеччини запрошення на переїзд, інформували їх щодо процедур оформлення документів на виїзд тощо.

Зрозумівши, що решту життя доведеться жити у Німеччині, І. Багрянний мав пристосовуватися до постійного місця проживання серед німецькомовного населення – він з часом оволодів німецькою мовою, розмовляв також французькою та польською [20, р. 3].

Для того, щоб отримати допомогу в лікуванні, направлення в санаторій, дружина та друзі І. Багряного звертаються за допомогою до ЦПУЕН, Українсько-американського комітету та інших організацій.

Перший санаторій, в який потрапляє І. Багрянний, розташовувався у Гарміш-Партенкірхен. У кімнаті невтомний публіцист перебував не один, тому умови для праці були несприятливі; почував І. Багрянний себе там погано.

Для родини Багрянних почалося злиденне життя. Іван Павлович хотів, щоб дружина його частіше провідувала, а в неї не було за що купити квиток на проїзд. У той час вони почали отримувати допомогу від соціального відділу, який, коли на ім'я І. Багряного з Австрії надійшов гонорар за роман «Тигролови», забрав усі кошти, мотивуючи це тим, що Багрянні їм багато заборгували. Після другого видання «Тигроловів» дружина Галина Багряна замість гонорару взяла у видавництві книги, які продавала знайомим німцям, у такий спосіб отримавши якісь гроші на відвідування хворого чоловіка.

Пізніше І. Багрянний перейшов у санаторій Сан Блазієн, де в нього була вже окрема кімната. Як зазначає В. Бендер, у цьому санаторії «лікувалися шейхи й королі з арабського сходу, міністри й президенти ... європейських країн ... письменники, композитори, художники» [21, с. 2].

Але й перебуваючи на лікуванні, І. Багрянний не полишав роботу. У листі до одного із засновників УРДП П.М. Шинкаря І. Багрянний пише, що в його ситуації «людина не сміє бути без діла, бо тоді вона змушена буде реагувати на зовнішній світ [...], на всі ті хамства» [22, арк. 11]. Тому він активно пише, готується до чергових з'їздів УРДП, приймає в себе своїх однодумців і друзів м. Степаненка, А. Ромашка, Л. Чуковського, В. Бендера та ін.

У боротьбі з хворобою була важливою і підтримка друзів, які, хоч і знаходилися поза межами Німеччини – в США, Канаді, Англії, Австралії, – допомагали матеріально й морально Івану Павловичу. В усіх осередках УРДП був створений спеціальний фонд, до якого надходили гроші на лікування І. Багряного.

Хвороба не дозволила Івану Багрянному повністю реалізувати себе як політика, громадського діяча, публіциста. Водночас хвороба стала на заваді й родинному щастю. У 1950 р. у Багрянних народжується син, якого назвали Нестором, а через 10 років – донька Роксолана. Але І. Багрянний був змушений навмисне себе ізолювати від родини, боячись, щоб хвороба не передалася дітям. Це «його злило, кидало в стан довшого подратування. Особливо ж те, що навіть у власній хаті він мусів закриватися у своєму кабінеті, щоб не «розтрушувати палички Коха» [21, с. 3]. Пізніше Нестор Іванович згадуватиме, що пам'ятав батька більше зі спини, коли той працював, сидячи за столом. І. Багрянний навіть не міг взяти на руки своїх дітей. Дружина публіциста згадує, що Іван Павлович просив її: «Галю, забери дитину, я ж не можу до неї торкатись... Господи, яка мука, не мати права пригорнути власної дитини» [15, с. 1].

Одужанню засновника УРДП не сприяли й постійні стеження, погрози, замахы як з боку московських агентів, так і з боку ОУН (б) та ін. Вони мали політичний характер і були зумовлені громадсько-політичною діяльністю І. Багряного. У підрадянській Україні І. Багряного критикували за «націоналістично-контрреволюційну діяльність», на еміграції його недруги називали комуністом, енкаведистом, агентом Москви.

Частими були й наклепи на І. Багряного. Лідер УРДП звинувачувався у виданні власних книг за кошти УНРади [23, арк. 10], комуністи доводили, що газета «Українські вісті» та антикомуністичні твори виходять за фінансової підтримки «акул з Волл-стріту» [24, арк. 7] та американської розвідки [23, арк. 1] тощо.

«Доброзичливці» Івана Багряного докладали багато зусиль для того, щоб скомпрометувати громадсько-політичного діяча в очах його однодумців і друзів, навіть поширювали копії листів, направлених проти товаришів І. Багряного, які нібито написав сам Іван Павлович.

Погрози, наклепи супроводжувалися й конкретними діями проти І. Багряного та його однодумців. Так у листопаді 1946 р., коли І. Багрянний виходив після напруженої дискусії із зали табору ПО, хтось кинув в нього камінь, але, на щастя, промахнувся.

Через півроку, у квітні 1947 р., І. Багряному і П. Маляру камінням та шматками чавуну повибивали вночі вікна, на що І. Багрянний у листі до У. Самчука відреагував наступними словами: «... я кричатиму поки й живий «ганьба» і боротимусь з тим усім національним хамством, моральним і фізичним бандитизмом» [10, с. 205]. Того ж дня І. Багрянний написав у двох варіантах статтю «Слово до каменюки», яку планував надрукувати в «Українських вістях» у відповідь на биття вікон. Проте А. Гак відмовив постраждалого, мотивуючи це тим, що ситуація ще більше ускладниться [11, с. 368].

Характерним було ставлення І. Багряного до наклепів, звинувачень у «буржуазному націоналізмі», що надходили з Батьківщини. Свої думки з цього приводу лідер УРДП виголосив в інтерв'ю на радіостанції «Свобода» у 1961 р.: «Чому мені це сподобалося? Значить, ми їм завдаємо багато клопоту. Значить ми існуємо» [25, арк. 3].

Матеріальне становище родини Багряних не відповідало соціальному статусу І. Багряного як лідера УРДП, віце-президента УНР в екзилі й нічим не відрізнялося від інших мешканців таборів для переміщених осіб. Одружившись 1946 р. з учасницею хору «Україна» Нестора Городовенка Галиною Тригуб, І. Багрянний привів молоду дружину в маленьку кімнату, в якій з меблів були лише двоповерхове ліжко барачного типу, столик і пара стільців. Кількох гостей, яких запросив молодий, пригощали баклажанами, оселедцями, які любив І. Багрянний, та принесеним кимось з гостей лікером. Їли з позиченого у сусідки посуду. Цього дня І. Багрянний, привівши у свій дім пані Галину, отримав не тільки дружину, а й найвірнішого друга, який буде підтримувати його в усіх життєвих ситуаціях протягом наступних 17 років, а після його смерті дбатиме про вшанування пам'яті, популяризації його діяльності, видання книг тощо.

Згодом молоде подружжя зняло одну маленьку кімнату. «Грошей не було, їсти теж скупі, але нам здавалося, що це тимчасове явище», – згадує дружина публіциста. «У той час у нас у квартирі всюди домінували «Українські Вісті». Замість фіранок вікна були прикрашені «У.В.» Вістями накривалися полицки з книжками та частина стола. З «Українських Вістей» скручував Іван Павлович грубі, «запашні» цигарки, без яких він жити не міг» [14, с. 177]. Мабуть, саме у цій кімнаті у червні 1948 р. Багряних відвідав Улас Самчук, який залишив такий спогад про житлові умови лідера УРДП: «І жив він з своєю Галею не дуже по «вождівськи». Невелика кімната на першому поверсі заднього блоку не дуже впорядкованого, виразно богемського, вигляду. Книжки та газети, та папери, та двоє залізних ліжок, та кілька випадкових меблів. І на стінах деякі, його власного креслення, рисунки...» [10, с. 318].

Житлова проблема гостро постала навесні 1950 р. напередодні народження в родині Багряних першої дитини. Очевидно, якісь доброзичливці написали до ІРО, що І. Багрянний – комуніст. І на підставі цього його з вагітною дружиною мали виселяти з помешкання [26, арк. 9]. Неможливість поселити дружину з немовлям у табір ПО змушує І. Багряного наприкінці травня 1950 р. відправити їх в село.

Для поліпшення житлових умов Г. Багряна неодноразово зверталася до бургомістра Нового Ульму, до ЦПУЕН та в інші установи. Однак безрезультатно.

Про матеріальне становище Багряних промовисто свідчать наступні факти. У спогадах У. Самчука за жовтень 1947 р. є інформація про те, що Самчукам з Канади прийшли пакунки з поношеними речами, якими він планував поділитися і з Багряними. Значно пізніше, у 1953 р., обіймаючи посаду Голови УНРади, І. Багрянний у листі до Д. Нитченка дякує своєму другові за прислані «прекрасні скарпетки» [18, арк. 5]. Скрутне матеріальне становище І. Багряного підтверджує й Віталій Бендер: «навіть придбати новий костюм було проблемою» [21, с. 3]. А для публічної людини, зрозуміло, зовнішній вигляд має не останнє значення.

Проте для Івана Павловича ніколи не існувало культу грошей. Своїй дружині Галині з цього приводу він казав: «І в нас колись будуть гроші, правда, килимів у нас не буде, картин теж не буде.

.....
То все не цікаве. Не хочу бути рабом своїх речей... Але ми будемо подорожувати, поїдемо в Китай, Японію, а може зупинимось в Канаді» [14, с. 179]. Декілька разів І. Багрянний за порадою лікарів разом з дружиною був в Італії. Але частіше виїздив за кордон у справах, у 1950-х роках був у США, Канаді, Бельгії, Англії, Аргентині тощо.

Зрозуміло, що окрім видавничої, громадської, політичної діяльності, відряджень, окрім боротьби з хворобою та ворогами, тобто окрім буднів, були й вихідні та святкові дні. Іван Павлович любив і добре грав у шахи, «які вважав своїм найліпшим спортом і відпочинком» [27, с. 7]. Дуже любив гостей. Спільно з друзями зустрічали найбільші релігійні свята – Різдво, Великдень. Разом з С. Підгайним, К. Дацьком, та У. Самчуком у 1946 р. вболівав на футбольних матчах в Ульмі. Родина Багрянних неодноразово запрошувалася на дні народження своїх друзів та їхніх дітей. Зокрема у серпні 1946 р. Багрянні разом з Ю. Шерехом, родинами Веретченків, Нитченків, Степаненків, Самчуків святкували в Ульмі день народження сина Г. Костюка Федора [10, с. 175, 204, 85, 129].

Не був байдужим Іван Павлович, як випускник Художнього інституту, і до мистецьких заходів. Так, зокрема, він разом з дружиною та У. Самчуком у серпні 1947 р. був на виступі однієї з кращих балетних шкіл повоєнної Західної Німеччини – балетної школи В. Переяславець. До речі, син Багрянних Нестор згодом став займатися бальними танцями [28, арк. 10]. Іван Павлович любив спів, власне познайомився він з майбутньою дружиною у 1946 р. під час її виступу як учасниці хору Н. Городовенка у Фюссені, іноді сам підспівував, хоча особливого голосу не мав. Не був байдужим і до театального мистецтва, яке у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. було репрезентоване 54 аматорськими драматичними гуртками, а також Ансамблем українських акторів В. Блавацького, Театральною студією Й. Гірняка, Українським оперним ансамблем. У таборах ПО за період 1946-1947 рр. відбулося понад 2 тисячі драматичних вистав, зокрема і «Народний Малахій» за м. Кулішем, якого дивився І. Багрянний, що свідчить про прогресивні мистецькі уподобання громадсько-політичного діяча.

Отже, життя та діяльність І. Багряного у повоєнній Західній Німеччині зумовлювалася проживанням в американській окупаційній зоні, діяльністю допомогових організацій ЮНРРА, ІРО; роботою репатріаційних та скринінгових комісій. Активна громадсько-політична діяльність Івана Павловича супроводжувалася боротьбою з прогресуючою хворобою, політичними ворогами. Скрутне матеріальне становище та побутові умови зумовлювались повоєнними реаліями та проживанням в таборі ПО. Фінансові, побутові, психологічні умови життя І. Багряного на еміграції не сприяли, а перешкоджали видавничій, громадській, політичній діяльності. Хоча водночас вони давали І. Багряному новий стимул до роботи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. – Т.1. Роки 1945-1951. – Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – 432 с.; 2. Stebelsky I. Ukrainian population migration after World War II // The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II / W.W. Isajiw a.o. (ed.). – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian studies press, University of Alberta, 1992. – Р. 21-66; 3. Subtelny O. Ukrainian political refugee: an historical overview // The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II / W.W. Isajiw a.o. (ed.). – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian studies press, University of Alberta, 1992. – Р. 3-20; 4. Українські поселення: Довідник / А.М. Мілянчик (ред.), В.Н. Бандера, І.М. Гурін, В.В. Ісаїв. – Нью-Йорк: Український соціологічний інститут, 1980. – 351 с.; 5. Зарубіжні українці / Лазебник С.Ю. (кер. авт. кол.), Лещенко Л.О., Макар Ю.І. та ін. – К.: Україна, 1991. – 252 с.; 6. Українці в зарубіжному світі / Шлепаков А.М., Буркут І.Г., Васильєва Л.Д. та ін. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.; 7. Заставний Ф.Д. Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах). – Львів: Світ, 1991. – 120 с.; 8. Стрільчук Л.В. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни // Автореферат дис... канд. істор. наук: 07.00.02 / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Волиньінформ, 1999. – 20 с.; 9. Рудик С.Я. Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945-1953 рр.) // Автореферат дис... канд. істор. наук: 07.00.02 / Інститут історії України НАН України. – К.: Міленіум, 2003. – 20 с.; 10. Самчук У. Планета Ді-Пі. Нотатки й листи. – Вінніпег: Волинь, 1979. – 355 с.; 11. Нитченко Д. Від Зінькова до Мельборну. Із хроніки його життя. – Мельборн: Байда, 1990. – 407 с.; 12. Гришко В. Карби часу: Історія, література, політика. Публіцистика: У 2-х т. – Т. 1 (1946-1952). – К.: Смолоскип, 1999. – 868 с.; 13. Біляїв В. «На неокраїнім крилі...» – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 348 с.; 14. Багряна Г. «І довго ти будеш плакати за мною». Спогади дружини Івана Багряного // Дніпро. – 1992. – № 10-12. – С. 176-179; 15. Багряна Г. Згадка про Івана Павловича Багряного (в річницю його смерті) // Українські вісті. – 1964. – Ч. 37. – С. 1; 16. Даниленко В.М. Боротьба з «українським буржуазним націоналізмом» // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 707-724; 17. На громадській ниві: До 25-ліття Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині. – Мюнхен, 1972; 18. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту

літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 172. – Спр. 17; 19. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України). – Ф. 1186. – Оп. 1. – Спр. 40; 20. Minnesota Daily. – 1959. – Feb. 23. – р. 3; 21. Бендер В. Багряний зблизка // Українські вісті. – 1964. – Ч. 38. – С. 2-3; 22. ЦДАМЛМ України. – Ф. 1186. – Оп. 1. – Спр. 42; 23. ЦДАМЛМ України. – Ф. 1186. – Оп. 1. – Спр. 38; 24. ЦДАМЛМ України. – Ф. 1186. – Оп. 1. – Спр. 39; 25. Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. 299. – Спр. 570; 26. ЦДАМЛМ України. – Ф. 1186. – Оп. 1. – Спр. 115; 27. Мартинець П. Залишив незабутній спогад // Українські вісті. – 1964. – Ч. 9. – С. 7; 28. ІЛ. – Ф. 195. – Спр. 320.

В.В. Кононенко

ЄВРЕЙСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В СРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х–1960-Х РР.

Єврейська нація в період зародження комуністичної ідеології та становлення тоталітарного режиму стала не тільки важливою складовою суспільства, а й впливовою політичною силою. Через свої ментальні особливості, звичаї, традиції, високий освітній рівень євреї стали відігравати активну роль як в політичному житті країни, так і освіти, культурі, медицині тощо. Вже на 1922 р. серед національного складу членів РКП євреїв було 5,2 %, тоді як українців 5,9 %, а із розрахунку кількості членів партії на 1000 осіб населення – 7,2 % (проти 3,8 % у росіян і лише 0,9 % у українців) [1, с. 98]. Євреї в Україні завжди були впливовою силою, бо саме тут було зосереджено більшість євреїв СРСР: у 1764 р. – 57,8 %, 1815 р. – 59,1 %, 1850 р. – 62,4 %, 1926 р. – 57,1 %. У 1959 році чисельність євреїв в Україні склала 840,3 тис. осіб (2 % населення України) [2, с. 3].

Активно вивчати «єврейське питання» вітчизняні історики розпочали лише з середини 1990-х років. З кінця 1940-х – початку 1950-х рр. всі матеріали, що мали будь-яку інформацію з цього питання, незалежно від змісту і періоду, до якого вони належали, були засекречені. На сучасному етапі питання історії єврейської національної меншини в СРСР і в Україні досить детально з'ясовані як в загальних працях, присвячених історії національних меншин (В.Наулка, Т.Рудницької, В.Панібудласки), так і в спеціальних наукових дослідженнях, присвячених актуальним проблемам історії єврейської меншини (А.Блюма, О.Наймана, М.Шаповала).

Автор статті ставить за мету проаналізувати особливості національної політики стосовно єврейського населення в СРСР та УРСР у 40-их – 60-их роках ХХ століття.

Переслідування за національною ознакою в сталінську добу, у тому числі й повоєнну, набувало здебільшого форм депортацій. Однак єврейська національна меншина одна із тих, до якої така форма репресій у радянський час фактично не застосовувалась. Наступ проти євреїв, як правило, проходив у формі арештів, звільнення з роботи (у тому числі відомих фахівців академічних та освітніх установ), закриття єврейських періодичних видань, знищення установ єврейської культури. Вже у 1937-1938 роках розпочалася чистка партійного апарату, що призвела до помітного зменшення кількості євреїв серед керівних кадрів. У ті часи було популярним питання-анекдот: «Скажіть, в чому спільні риси і відмінності між Мойсеєм і Сталіним? Відповідь: обидва вивели євреїв, але Мойсей із Єгипту, а Сталін – із Політбюро». Спішно русифікувалися наркомати іноземних та внутрішніх справ. Німецька і єврейська історіографія сходиться на думці, що саме з цих причин у 1939 р. було змінено наркома іноземних справ СРСР М.М.Литвинова (за національністю – євреї) В.М.Молотовим, тим більше у цей період розпочалось зближення СРСР та Німеччини у переговорному процесі.

З початком війни репресії тимчасово припинились. Проте вже у 1943 р. Й.Сталін заявив: «...Деякі товариші ще не розуміють, що головна сила в нашій країні – велична великоросійська нація... Деякі товариші єврейського походження думають, що ця війна ведеться за врятування єврейської нації. Ці товариші помиляються, Велика Вітчизняна війна ведеться для порятунку, за свободу та незалежність нашої Батьківщини на чолі з великим російським народом» [3, с. 16].

У повоєнні роки становище євреїв в СРСР ще більше погіршилось. Так з науково-дослідних установ по дослідженню історії євреїв, що функціонували перед війною, відновив роботу тільки Кабінет єврейської культури АН УРСР. Коли у лютому 1946 р. при Єврейському антифашистському комітеті була створена історична комісія, комітет негайно був звинувачений в націоналізмі. Фактично було припинено діяльність єврейських навчальних закладів. У повоєнний період відновили свою діяльність лише дві початкові школи (у Вільнюсі і Каунасі).

У жовтні 1945 р. Управління агітації і пропаганди ЦК ВКП (б) звинуватило Радянське інформаційне бюро (Радінформбюро) в тому, що статті, які воно поширювало, були написані «недостатньо кваліфікованими або маловідомими авторами», які «соромляться ставити свої підписи під статтями». У червні 1946 р. спеціальною комісією ЦК ВКП(б) Радінформбюро було звинувачене у «неприпустимій концентрації євреїв». У жовтні цього ж року була опублікована Постанова